

Sociolingvistikens betydning

Gregersen, Frans

Published in:
Festskrift til Mogens Baumann Larsen i anledning af hans 60-årsdag

Publication date:
1994

Citation for published version (APA):
Gregersen, F. (1994). Sociolingvistikens betydning. In *Festskrift til Mogens Baumann Larsen i anledning af hans 60-årsdag* (pp. 9-17)

15. Sociolingvistikens betydning

Mogens Baumann introducerer sociolingvistikken

Marts 1970 er titlen på en vist nok ikke videre mindeværdig burleske af Klaus Rifbjerg, som begynder *in medias res* med at Kong Frederik har et ordentligt hovede på. Det usædvanlige heri er ikke indlysende, hverken for monark eller læser, før det går op for ham, at det har alle andre også. Det berusende ved netop dette forår er rigtigt set. Jeg kan ikke huske mere af bogen men jeg kan huske en hel del om året. Den altoverskyggende begivenhed det år var selvfølgelig – at *Nydanske Studier* begyndte at udkomme. Allerede titlen på denne debutant på sprogvidenskabens tidsskrifthold viser den hartad ufattelige traditionalisme selv oprørerne blandt sprogforskere er besjælet af i dette land. Vi havde *Danske Studier* og havde haft det i umindelige tider. Nu skulle vi virkelig have noget helt nyt. Og det blev så *Nydanske Studier*.

Men for ikke at få forvekslet titlen med en varebetegnelse der knyttede publikationen for tæt til danskfagets ikke nødvendigvis voldsomt populære disciplin af samme navn fik *Nydanske Studier* som et yderligere kendetegn eftertitlen ‘& Almen kommunikationsteori’, hvad der på omslaget forklares ved at NyS også henvender sig “til folk inden for andre fag, i det omfang man der beskæftiger sig med kommunikationsproblemer som direkte eller indirekte kan belyses gennem arbejdet med moderne dansk”. Formuleringen trænger jo selv til sproglig rådgivning på allerhøjeste plan men meningen var at danskfaget skulle fornys ved et retræk mellem en sprogfilosofisk og prosahistorisk inspireret pragmatik der Wille noget, og den på en national strukturalisme hvilende nydanske grammatik. Og den fornyelse ville andre fag sikkert kunne lære noget af.

Man lokker for naboforskerne med bidrag til kommende numre: Jesper Hermanns ‘introduktion til psykolingvistik’ er lokkemad for psykologer, mon ikke filosoffer skulle bide på Mogens Løjs ‘indføring i sprogfilosofi’ men forrest og midt på scenen står tilbuddet til samfundsvidenskaberne: Mogens Baumann Larsens ‘introduktion til sociolingvistik’.

Nu kom Baumanns introduktion først i nr. 4 fra 1972, men det gjorde den blot endnu mere aktuel. Som bekendt findes der mindst tre slags artikler på dansk. Der er den ubestemte, den bestemte, og så er der den diskrete artikel. Baumanns er stjerneeksemplet på en diskret dansk artikel. Som en slags randnoter til en historie, som dels forudsættes som undertekst, dels fremstilles i selve artiklen, er den flere år forud

15. SOCIOLINGVISTIKKENS BETYDNING • 253

for den genstand, den introducerer. Ser man nærmere efter er Baumanns analyse nemlig en historisk og genremæssig bestemmelse af den datidige *state of the art*. Det fremgår tydeligt, at der er forskel på den internationale sociolingvistik og den nationale mutation inden for sprogforskningen, den danske pragmatik, selv om de har berøringspunkter. Det fremgår også, at sociolingvistikken på én gang er en videreudvikling af – og en kritisk stillingtagen til – dialektologien.

Udviklinger i objektet, i dette tilfælde selve dialektudtyndingen, gør, at der ikke længere findes påfaldende systematiske sprogforskelle men kun overfladeforskelle som den generative grammatik som bekendt ikke har meget til overs for. Deraf dialektologiens marginale placering i den datidige amerikanske lingvistik. Til gengæld sikrer netop den selv samme dialektudtynding et egentligt materialefællesskab mellem dialektologi og sociolingvistik:

“idet dialektforskellene” – som det hedder på s. 10 – “bliver normvarianter på samme måde som de ikke-regionale registervarianter”.

På den ene side er der optimisme i fremstillingen:

“Sociolingvistikken kan – med nogen velvilje – opfattes som et varsel om en sølv-alder i lingvistikken, hvor etablerede sandheder bliver diskutabel” siges det på s. 11. På den anden side skal der altså “nogen velvilje” til.

Man kan – ved at se på sociolingvistikens udvikling siden da – på en mærkelig måde få fornemmelsen af, at 1972 var et skel. For første gang indføres i den danske sprogforskning de synspunkter som var blevet udfoldet i USA og England fra og med 60’ernes begyndelse: der er tale om et helt katalog af emner og de er der allesammen fra feltarbejdets vanskelige teori til stilforskelle over for sproglige klasseforskelle og helt til det der med et tidstypisk ord hedder “målsætningsdebatten”: Hvad skal vi med sociolingvistikken? Pointen er at tankemæssigt var sociolingvistikken allerede kulmineret i 1972, hvad der godt kan forklare fremstillingens bemærkelsesværdige historiske anlæg, dens karakteristiske *detachment*.

Den store kamp mellem Basil Bernstein og William Labov

Sagen var at den store kamp mellem giganterne Basil Bernstein og Bill Labov allerede var blevet afgjort. Labov havde sejret og det skulle vise sig at få overordentlig betydning for udviklingen fra 70’erne og til nu.

Det sidste der har stået i en dansk avis om den engelske kodeteoretiker Basil Bernstein handlede fortrinsvis om hans spiritusforbrug, men for os der har oplevet hans særlige lingvistiske ubehjælpssomhed vil denne epoke altid stå i et særligt rosa skær. Bernstein besøgte dengang RUC – det må have været i 73 eller 74. Harriet Bjerrum havde været der til den store forelæsning dagen før vi andre skulle til workshop på det nye universitet. (Det var den berømte forelæsning om grænseopret-

holdelse hvor BB brugte lokummerne på RUC som eksempel.) Hun var derfor i stand til at give os et fuldstændig dækkende signalement af berømmtheden: "Han ligner en italiensk cafévært". Allerede her kunne man notere sig, at manden øjensynlig slet ikke var klædt på til at møde en Labov: han havde åbentstående skjorte. Labov derimod lignede da han så kom til fonetik kongressen i 1979, nærmest en tålmodig og overbegavet gymnasielærer som han sad der og lyttede til Jørn Lund.

Hvad stod kampen om? Som alle gode paradigmekampe var der flere niveauer. Der var for det første et ideologisk-politisk niveau: Hvad skal sociolingvisterne sige til uddannelsesplanlæggerne? Er det sproget det er galt med? Kan man kurere klasse-samfundet ved at doktorere på sprogformerne?

Der var også et videnskabeligt/institutionelt niveau: Hvordan skal sociolingvistik bedrives?

Lad os tage det sidste først.

Labov havde givet sit bud ved at offentliggøre sin disputats om sproget i New York. Det er formentlig den mest efterlignede disputats, der nogensinde er blevet skrevet, den skabte et paradigme som har vist sig ufattelig slidstærkt. Foreløbig har det holdt i over 25 år selv om også dets knagen er blevet stadig mere umulig at overhøre.

Centralt i paradigmet står den sociolingvistiske variabel.

Bernsteins udspil havde form af en række empirificeringer af den kodeteori som var bygget på en dikotomisering af verden med de bedste og mest agtværdige forbil-
leder: Himmel og helvede, sjæl og legeme, elaboreret og restringeret. De empiriske undersøgelser indebar smertefulde operationaliseringer af de sociologiske parametre og på den lingvistiske front forsøgte man sig med at introducere Hallidays systemiske grammatik, men 'den sociologiske forskningsenhed', som BBs gruppe med klædelig beskedenhed og uklædelig bestemt form hed, nåede ikke rigtig at få Halliday kvantificeret før løbet var kørt. Bernstein havde tabt. Det var den sociolingvistiske variabel, der blev den enhed, hvorpå praksis fra nu af byggede.

Den sociolingvistiske variabel

Hvad er en sociolingvistisk variabel? Det nemmeste er at se på de fonetiske.

I Projekt Bysociolingvistik har vi oprettet fire a-variable for at kunne redegøre for det korte *a* i københavnsk. De fire variable er i klassisk fonologisk forstand foner som er i komplementær distribution og derfor kan slås sammen i ét fonem, det korte /a/. Når man ikke kan gøre det i sociolingvistikken skyldes det at de fire foner har forskellige realisationsregler. Realisationsreglerne er vigtige for tilordningen af varianter til variablen. Hvis man i stedet for at skelne mellem AN og AM, som to af vores variable hedder, kun havde et enkelt kort *a* som variabel ville mønstret i realisationen

15. SOCIOLINGVISTIKKENS BETYDNING • 255

blive tilsløret. Da der på forhånd kunne forventes en klasseforskel således at det korte *a* foran alveolær og nul ville være en mere snæver kvalitet jo lavere social klasse informanterne var af og omvendt det korte *a* foran perifere konsonanter ville være mere og mere åbent stadig jo lavere klasse informanterne tilhørte, så ville vi snildt have kunnet frembringe et fuldstændig forfalsket billede af total ensartethed, hvis vi som gode strukturalister havde slået AN og AM sammen.

På den anden side er vi nødt til at holde fast på, at den eneste mulige baggrund en sociolingvistisk variabel kan defineres på, er en konstans. Når ikke konstansen kan lægges på fonemniveau, må den flyttes til fonniveauet. Og hvordan er vi så sikre på, at der faktisk er tale om konstans? Det klarer semantikken for os. Det ord som informanten udtaler, tilordnes via udskriftens normaliserende ortografi et fælles sprog, nemlig det kongeligt approberede og normerede skriftsprog. Og først da kan vi tillade påstande om forskelle at fremkomme.

For at gøre det her lidt mere konkret kan man f.eks. lytte til et af de få tilfælde hvor kontekst og semantik ikke gør det helt indlysende hvilket ord informanten intenderer: Jesper Theilgaard er meteorolog i TV. Han deltager i den lydudvikling som hæver æ til e i visse kontekster, det er den variabel vi i Projekt Bysociolingvistik kaldte ÆNG fordi vi troede hævnningen var forbeholdt placeringen foran den velære nasal. Så når han siger [let] til frisk vind mener han så *lidt til frisk vind* eller *let til frisk vind*. I det første tilfælde er der ikke tale om et hævet æ, men det er der selvfølgelig i det sidste.

Generelt hævder Labov, at det er en forudsætning for overhovedet at kunne tale om en sociolingvistisk variabel at der for alle informanter er tale om referentielt set samme betydning. Det har varieret noget med den syntaktiske teori om der med den definition overhovedet kunne findes syntaktiske sociolingvistiske variable. Diatese rokker så vidt vides ikke ved den referentielle semantik men efter pålidelig oplysning kun ved talerperspektivet og det var grunden til at Labov arbejdede med passiv ovf. aktiv som en sociolingvistisk variabel. Vi har også de to typer af betingelsessætninger og hovedsætningsordstilling i bisætninger men så er der vist ikke så mange flere måder, hvorpå vi syntaktisk kan udtrykke samme indhold.

Med hensyn til fonetik var der derimod ingen problemer, en tolkning af informantens produktion skulle tilbageføres til en fælles norm, som man så kunne påstå blev realiseret kvantitativt forskelligt afhængigt af informantens sociale klassebaggrund. Informanterne behøver ikke at sige det samme, de skal bare intendere den samme lydlige størrelse for at vi kan se forskelle i hvad de i realiteten siger.

Det er en konsekvens af denne definition at den labovianske sociolingvistik

1. ikke legitimt kan påstå noget om systemforskelle mellem informanter i henseende til fonologi og syntaks
2. ikke legitimt kan påstå nogetsomhelst om betydningsvariation.

Jeg har argumenteret udførligt for at det første er en katastrofe i min bog om sociolinguistikens (u)mulighed. Idag vil jeg koncentrere mig om det sidste.

Hasan om betydningsvariation

I en opsigtsvækkende artikel med titlen *Meaning in sociolinguistic theory* i samlebindet *Sociolinguistics today. International perspectives* skriver Ruqaiya Hasan som om hun kunne vende historiens gang. Hendes påstand er, at Bernstein blev bortdømt til trods for at Labovs egne programmatisk udsagn burde have nødvendiggjort en teoretisering à la Bernstein. Og vigtigst af alt: Hasan sætter stødet ind, der hvor hun kan ramme paradigmets ædlere dele: Hun viser at man kan operationalisere semantisk variation.

Udgangspunktet for Labov var altså konstans mht. semantisk reference. Dette kunne også siges i tekniske termer: Dybdestrukturen er den samme for alle medlemmer af sprogsamfundet. Det havde i den generative grammatiks æra den ideologiske fordel at man kunne påvise at Black English bare var en anden slags engelsk, der var tale om forskelle, ikke mangler eller på engelsk *difference, not deficit*. Labov sammenknyttede her den kulturelrelativisme som siden Boas har været adelsmærket for amerikansk antropologi med en påvisning af strukturen i de forskelle der så var der mellem sort og hvidt engelsk. En gang påvist som blot endnu en måde engelsk dybdestruktur kunne komme til udtryk på kunne det konkluderes at engelske var de begge, både det sorte og det hvide engelsk og med lige ret.

Hasan påviser nu at man på denne måde udelukker de spørgsmål som for Bernstein var de vigtige. Hvordan sker socialiseringen i familien?

Bernstein er sociolog og er ude efter en generel teori om kulturel transmission. Hans koder er i sidste instans ikke sprogkarakteristikker men et forsøg på at karakterisere subkulturer og deres måde at fungere på. Den ene opdyrker fællesskab og nærhed, *shared knowledge* og skarpt adskilte roller. Den anden subkultur prioriterer individualitet også på bekostning af roller indtil den grænse, hvor al autoritet er blevet usynlig. Hasan har med denne teori som bagtæppe indsamlet data fra i alt 24 moderbarn-dyader. 12 af mødrene tilhørte en familie præget af overhovedets 'højere autonomi i arbejdsituationen' og mærkelig nok var der præcis lige så mange der havde det omvendt. Med en uskøn betegnelse kaldes de for henholdsvis LAP og HAP, *Lower Autonomy Professions* ovf. *Higher* etc.

For at kunne analysere disse mødres tale til deres børn er det nødvendigt at have en semantisk teori. Og her er det springende punkt i forhold til tidligere undersøgelser af Bernsteins tilsnit, at nu findes der faktisk en fuldt udviklet semantisk baseret sprogteori, nl. Michael Hallidays. Med fokus på det Halliday kalder *interpersonal meaning* konstrueres et specifikt semantisk netværk for socialisation.

15. SOCIOLINGVISTIKKENS BETYDNING • 257

Strategien er altså at lave en komplet klassifikation – teoretisk arbejde kan her udmærket veksle med empirisk efterprøvning indtil man har nået en rimelig grad af empirisk dækning, materialet løber jo ingen steder. Denne komplette klassifikation indeholder hvad det er muligt at mene i situationen. Samtidig giver Hasan en række produktions- og interpretationsregler som nærmest fører de semantiske valg fra talehandling til syntaks, dvs. sætningstype. Og den statistiske bearbejdning kan så vise hvem der faktisk vælger hvilken sætningstype og dermed hvilken betydning.

Svagheden ved denne strategi får man bedst øje på ved at spørge hvor essentielt det er at udføre selve kalkulen først. Hvorfor kan man ikke bare spørge om hvor mange gange en moder gør noget bestemt rent sprogligt. For at gøre denne kritik lidt mere nærværende har jeg taget et af Hasans mest suggestive eksempler. Der er tale om en badescene, ikke Susanne i badet men Karen. Samtalen mellem Karen og hendes moder begynder med at Karen beder om sit legetøj, hun vil gerne lege med det nu. Det afvises med den begrundelse at vandet er for koldt og så ruller rouletten. Der synes at være tale om en absurd logik som kan være motor til års underholdning af samme tilsnit: Barnet vil gerne ét eller andet og moderen kan ikke få hende til at holde op med at ville det. Det interessante ved det her stykke tekst – bortset fra at moderen har optaget det selv – er at det fungerer som eksempel på det Hasan kalder synlig autoritet noget der angiveligt skulle være karakteristisk for arbejderklassens mødre. Til denne tolkning kan man i det mindste spørge om den kolossale verbale præsens barnet tildeles i dette stykke dialog er typisk og hvis så om det overhovedet passer med den kodeteori der forudsiger en restringeret kode som eneste valgmulighed for AK-familier. Man kunne navnlig spørge om ikke dialogens største problem er at der er en uheldig ubalance mellem den styrke moderen giver udtryk for at hun i sidste ende har og så den manglende verbale gennemslagskraft over for barnet. Det jeg mener er at det her mønster minder mig om utallige moder-barn-relationer som netop ikke er spor karakteristiske for arbejderklassen, snarere tværtimod for nu at blive i dikotomierne.

Teknisk set kan man notere sig at apparaturet er for fint til den kvantitative analyse. Man får i virkeligheden ikke brug for ret meget af det. Det viser sig i Hasans analyse ved at hun er nødt til at klappe en hel masse kategorier sammen når hun skal i gang med statistikken. Der er simpelthen for få realisationer af de nederste kategorier, nettet er for fintmasket. Kort sagt ser det ud som om det tiden er gået med, den møjsommelige kodning af alle de sprog handlinger moder og barn udfører, det er tiden også løbet fra. En pragmatisk tekstanalyse af episoderne ville have etableret resultaterne mere generelt, bedre og uden statistiske mellemled.

Dette bør dog ikke skygge for det interessante i det rent metodiske.

På hjemlig grund har Ole Nedergaard Thomsen forsøgt sig med en slående parallel forskningsstrategi, måske er Halliday den fælles bagmand, Larsen.

Det metodisk interessante er, at det hermed er vist at man konsekvent kan udvide paradigmets definition af den sociolingvistiske variabel.

Masser af sociolingvistiske variable

Det lader sig faktisk gøre at definere konstanter på et hvilket som helst niveau, om ikke andet kan man på rent logisk konstruktiv basis opstille mulige realisationer for derefter at undersøge hvilke realisationer der findes fordelt på talerbaggrunde.

Ole Nedergaard definerer i sit bidrag til *The Copenhagen Study* den grammatiske variabel som rent empirisk og kvantitativ. Der hvor der kan defineres en konstant, kan der – muligvis – findes en variation, og hvis denne kan vises at kovariere signifikant med social baggrund, så er der *eo ipso* tale om en sociolingvistisk variabel.

På samme måde definerer Erik Møller i sit bidrag til københavnerundersøgelsen og navnlig i sin licentiatafhandling genren den mundtlige konversationelle fortælling som konstanten og ser i successive præciseringer på den variation der kan afdækkes med hensyn til realisation.

På denne måde er der åbnet for en række undersøgelser, som må og skal indordnes i et fælles program. Ellers vil det blive helt tilfældigt hvilke sociolingvistiske variable der efterhånden dukker op. Ikke at der er noget galt med kaos og tilfældighed – det bliver jo udstillet også andre steder end på Louisiana, nej det der bliver problemet er at det egentlig interessante er sammenhængen mellem niveauerne, sammenhængen mellem den semantiske, den pragmatiske, den syntaktiske og den fonetiske variation. Det virkelig spændende er hvordan vi kan leve i et sprogsamfund sammen og alligevel have vidt forskellige semantiske systemer, som fører til vidt forskellig brug af genrer, talehandlinger, syntaktiske strukturer og fonetiske variable. Før vi går på jagt efter løsningen på den gåde kan vi ikke påstå at sociolingvistikken har nogen samlet sprogvidenskabelig udsagnskraft.

Sociolingvistikens betydning

Tilbage står at tematisere sociolingvistikens politiske udsagnskraft. Baumann gør i sin 1972-artikel opmærksom på at det mest slagkraftige indlæg i debatten om sociolingvistik og politik er dansk. Det stammer fra pragmatikkens grundlæggende manifest. I manifestet lyder det sidste punkt: "Sprogforskeren må deltage i frigørelsen af folket". Det har vi så gjort lige siden og i aften skal vi have hjemmelavet kokosis.

Pragmatikerne opfattede vist nok selve det at gå til pragmatisk analyse på universitetet som en slags bevidstgørelse, hvad der i begyndelsen af 70'erne var ensbetydende med vældig revolutionær aktivitet. Det var meningen at denne ikke skulle være forbeholdt folkets åndelige førere men skulle sprede sig gradvist til gymnasiet og derefter til folkets egen skole. Meget tydede dengang på at det kunne være lykkedes i løbet af en generation, måske er det faktisk lykkedes, hvem ved? men det har i så fald ikke haft samfundsomvæltende virkning.

15. SOCIOLINGVISTIKKENS BETYDNING • 259

Det havde sociolingvistikken heller ikke. Det den i Bernsteins kodeteoretiske iklædning meddelte, var stort set det samme som det labovianske paradigme kunne sætte en formidabel teknisk indsats ind på at bevise: Vi lever i et socialt differentieret samfund, alle taler ikke ens. Det vidste vi godt men vi måtte ikke vide det, for det kunne åbne for en diskussion af hvad der var fint og korrekt og om det mon ikke skulle have en til identitet grænsende lighed med de højere klassers sprog.

Men man skal ikke undervurdere klassedelte samfunds ideologiske superstruktur. Det viste sig hurtigt at det efter det indledende chok blev naturligt at der var klasse-skel i sproglig henseende. Og Labov havde jo vist at vi bare talte forskelligt, det betød såmænd ikke at der var noget galt med de lavere klasser. Accepten og tolerancen kom på tryk som Tore Kristiansen har vist det i sin bog om *Udtalenormering i den danske skole* men det blev den praktiserede intolerance ikke mindre af.

Og her er det så at betydningen dukker op igen. Først en forskning i hvordan medlemmerne i et sprogsamfund konceptualiserer verden forskelligt og hvordan det sættes i udtryk, sådan at vi forstår hinanden uden at dele system – først en sådan grundlæggende fornyelse af sociolingvistikken vil gengive den dens betydning. Det er jo tankevækkende at den ene socialforsker efter den anden vil udføre dybtgående kvalitative interviews om et bestemt semantisk felt, fx 'køn', 'alder', 'solidaritet', 'opdragelse', 'moral', med udvalgte informanter fra forskellige subkulturer. Hvordan kan det være at de kan tolke disse optagelser, de er jo ikke sociolingvister. Og omvendt hvad går vi sociolingvister ikke glip af ved at overlade betydning til alle de andre.

Først en afgrænsning af semantiske felter og derefter en omhyggelig undersøgelse af hvilken vægt disse har i de forskellige subkulturer efterfulgt af en minutøs efterforskning i vejene fra verdensbillede til de flade *a'er* kan indfri de løfter sociolingvistikken gav. Sociolingvistikken betydning i en sprogpolitisk og navnlig almen politisk sammenhæng afhænger af hvilken betydning den tildeler betydning.

Litteratur

- Baumann Larsen, Mogens 1972: Introduktion til sociolingvistikken, *NyS* 4, 3–17.
 Bernstein, Basil 1971 og 1973: *Class, Codes and Control*, vol.1 og 2. London: Routledge and Kegan Paul.
 Gregersen, Frans 1991: *Sociolingvistikken (u)mulighed*, København: Tiderne Skifter.
 Hasan, Ruqaiya 1992: Meaning in sociolinguistic theory, Bolton and Kwok (eds.): *Sociolinguistics Today*. International Perspectives. London: Routledge, 80–119.
 Kristiansen, Tore 1990: *Udtalenormering i skolen*. København: Gyldendal.
 Labov, William 1966: *The Stratification of English in New York City*, Washington DC: Center for Applied Linguistics.
 Møller, Erik: Narratives in the sociolinguistic interview, Gregersen and Pedersen

- (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics* part 2, Copenhagen: C.A. Reitzel, 241–335.
- 1993: *Mundtlig fortælling – fortællingens struktur og funktion i uformel tale*. København: C.A. Reitzel.
- Nedergaard Thomsen, Ole 1991: Grammar in Danish conversational discourse, Gregersen and Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, part 2, Copenhagen: C.A. Reitzel, 337–446.
- Wille, Niels Erik og Peter Harms Larsen 1970: Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse, *NyS*, 2, 41–108.

Kilde: *Sociolingvistiske temaer. Festskrift til professor Mogens Baumann Larsen* i anledning af hans afgang som professor ved Aalborg Universitet. Ålborg: AUC 1994, 9–17

